

Malíř, Jiří

Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898-1906

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1974-1975, vol. 23-24, iss. C21-22, pp. [101]-122

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101977>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

J I Ř Í M A L Í Ř

POKROKOVÉ HNUTÍ NA MORAVĚ V LETECH 1898—1906

Úkolem této práce je přispět k poznání pokrokového hnutí na Moravě,¹ pokusit se o vysledování jeho vývojových proměn a objasnit jeho složení a vnitřní vztahy i jeho postoje k důležitým politickým otázkám doby v letech 1898 až 1906.

Studium problematiky pokrokového hnutí na Moravě je komplikováno jednak tím, že politické dějiny Moravy koncem 19. a počátkem 20. století čekají ještě na své komplexní zpracování² a že ani některé dílčí otázky, jako např. moravské agrární politické hnutí nebo působení národně sociální strany na Moravě, nejsou dosud dostatečně objasněny, jednak tím, že chybějí práce, které by se aspoň částečně zabývaly samotným pokrokovým hnutím na Moravě.³ Navíc hlavní pramennou základnu tvoří pro svou nedostatečnost archivní materiál, ale dobový tisk, který — stejně jako vzpomínkové knihy — zkoumání složité vývojové dynamiky pokrokového hnutí znesnadňuje svou stranickou zaujatostí a nepřesnostmi terminologického rázu.⁴ Je proto nutno některé termíny, při jejichž nespecifikovaném použití by mohlo dojít k určitým nedorozuměním, vymezit předem.⁵

¹ O nejasnosti v této problematice svědčí např. skutečnost, že *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1960*, sv. 1. Ostrava 1966, str. 169, a *Přehled československých dějin*, díl II, sv. 2. Praha 1960, str. 936, kladou vznik moravské strany pokrokové chybně do r. 1900.

² Srov. závěry symposia *Problémy a úkoly marxistického zpracování dějin Moravy*. ČMM, r. 91/1972, č. 1—2; zvláště referát Fr. J o r d á n a, *Stav zpracování a perspektivy studia dějin Moravy*, tamtéž, str. 5—16.

³ Příspěvek Jany M a c h a č o v é, *K vývoji studentského hnutí na Moravě a ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století*. Slezský sborník, r. 69/1971, str. 58—65, se pokrokovým hnutím zabývá jen částečně a z úzce vymezeného aspektu vývoje studentského hnutí. Studie Jos. K o l e j k y, „*Moravský pakt*“ z r. 1905. ČsČH, r. 4/1956, str. 590 až 615, i dizertační práce Fr. T ř e š t í k a, *Politika a vývoj lidové strany na Moravě v letech 1898—1909*. Brno 1971, se problematiky pokrokového hnutí dotýkají jen zběžně.

⁴ Dobově se užívaly termíny jako pokrokaři, pokrokovci, pokrokoví lidé, přívrženci pokrokových snah, pokrokové hnutí, mladé hnutí moravské, pokrokové strany atd. bez přesnějšího vymezení.

⁵ Termínem „moravské pokrokové hnutí“, resp. „pokrokové hnutí na Moravě“ označujeme opoziční hnutí přívrženců různých politických směrů, pokud jejich poli-

Pokrokové hnutí na Moravě prodělalo v krátkém období složitý vývoj. Poměrně citlivě reagovalo nejen na změny politického klimatu na Moravě a v Čechách, ale i na politickosociální otřesy, kterými procházela celá monarchie. Proto ani časové určení základních vývojových mezníků při formování moravského pokrokového hnutí do let 1898 a 1905/1906 není náhodné, ale vyplývá jak z vnitřních zákonitostí jeho vývoje, tak z vývojových tendencí doby.

V r. 1898 se buržoazně demokratická opozice počala formovat mimo půdu existujících českých politických stran na Moravě — tzv. Mladá Morava byla v tomto ohledu jen zárodkem samostatného vystoupení opozice — zatímco první zřetelné a trvalé organizační výsledky dlouholetého formování lze hledat teprve na počátku r. 1906, kdy pokrokové hnutí vytvořením základů trvalého politického seskupení vstoupilo do nového období, do období formování moravské pokrokové strany.

Sociální a politická diferenciacie české společnosti na Moravě nedosáhla v důsledku méně rozvinuté hospodářské struktury takového stupně jako v Čechách. Rozvoj průmyslové výroby byl na Moravě mnohem pomalejší, převažovala zemědělská výroba; česká buržoazie se jen skromně podílela na obchodním, průmyslovém a finančním podnikání, byla méně výbojná a nacionalistická a méně politicky agilní než v sousedních Čechách. Převažovala německé buržoazie v politické i hospodářské oblasti byla navíc uměle udržována nespravedlivými volebními řády. Ty také způsobovaly, že mnohá česká města si podržela dlouhou dobu německý nátěr, a nutily českou buržoazii k jednotnému politickému postupu.⁶

Vedle specifické národnostní otázky dával moravským politickým poměrům svéráznou podobu klerikalismus, který oživoval pozůstatky moravského separatismu a vlivně zasahoval do moravské politiky.⁷

Situace na „patriarchálně poklidné“ Moravě se začala očividně měnit

tické a organizační úsilí směřovalo k společnému postupu proti vládnoucím stranám, lidové, národní a klerikální, v zájmu obecně pokrokové politiky, jak byla dobově pojímána (antiklerikalismus, porozumění pro sociální otázky, úsilí o „zlidovění“ politiky, boj za všeobecné hlasovací právo atd.). Moravské pokrokové hnutí tedy chápeme dynamicky, jako specifické ideově politické hnutí v letech 1898–1909, které bylo v letech 1898–1907 reprezentováno skupinami i jednotlivými přívrženci nových politických směrů — radikálně pokrokového, radikálně státoprávního a realistického, na Moravě organizačně nezakotvených, a v určitých obdobích i jednotlivci ze strany národně sociální a sociálně demokratické — v letech 1907–1909 moravskou pokrokovou stranou.

Dobový termín „hnutí nespokojenců“, resp. „nespokojenecké hnutí“ („nespokojenci“) užíváme pro označení pokrokového hnutí (jeho příslušníků) v té jeho fázi, kdy při volnějším pojímání stranické příslušnosti a složitých národnostních poměrech — které nutily Čechy v lokálních poměrech postupovat bez ohledu na stranickou příslušnost společně — pokrokové hnutí usilovalo vtáhnout do sebe všechny opoziční politické směry (do podzimu r. 1904), kdy jednotnicím principem byla především „nespokojenost“ s oficiální českou politikou na Moravě.

Termínem „pokrokaři“ („pokrokařský“) označujeme příslušníky (příslušnost) moravského pokrokového hnutí v té jeho fázi, kdy se omezilo jen na realisty a radikální pokrokaře (od r. 1904).

⁶ O národnostních poměrech na Moravě srov. např. V. Šlesinger, *Zápas půl století*. Brno 1946, str. 9–28.

⁷ Srov. Jos. K o l e j k a, *Moravský klerikalismus v 19. stol.* Sb. *Církev v našich dějinách*. Praha 1960, str. 74–93.

v 2. polovině 90. let. Vzvednutá vlna sociálně politických a národnostních zápasů — jejichž vnějším projevem se stalo hnutí dělnictva za všeobecné hlasovací právo a boj za jazykovou rovnoprávnost — zasáhla i Moravu a spolu s rozmachem průmyslové výroby urychlila její sociální a politickou diferenciaci.⁸ Tyto hluboké proměny však na rozdíl od Čech jen málo pozměnily systém českých politických stran, takže českou politiku na Moravě ještě na přelomu století reprezentovaly v podstatě jen strana lidová (mladočeská), národní (staročeská) a klerikální, které navíc v mnohých politických otázkách postupovaly „v zájmu národní jednoty“ společně.⁹ Sociálně demokratická strana, která na Moravě působila už od sedmdesátých let, se veřejně politicky začala více prosazovat teprve v druhé polovině devadesátých let a oficiální zemské politiky se účastnila až po roce 1906, kdy poprvé kandidovala v zemských volbách.¹⁰

Jako nejsilnější a nejvlivnější vstoupila do 2. poloviny 90. let strana lidová.¹¹ Opírala se hlavně o inteligenci a městskou maloburžoazii, velmi silné křídlo v ní tvořila agrární frakce. Důležitým momentem ve vývoji strany, ale také ve vývoji politické situace na Moravě, byl volební kompromis s národní stranou, který se proměnil v dlouhodobější politickou spolupráci obou stran. Stal se posledním popudem k tomu, aby se klerikální politický proud úplně emancipoval od mateřské národní strany a ustavil se v národně katolickou stranu, která v krátkém čase získala značný politický vliv, především na zaostalém venkově. Nová strana organizačně souvisela s později vzniklou (1899) stranou křesťanskosociální a ve spojení s ní díky dobře organizované politické agitaci a náboženskému zázemí vyrostla v silného protivníka lidové strany i všech svobodomyšlnějších stran a směrů. Na druhé straně sblížení lidové strany se stranou národní, která v této době byla již jen torzem bývalé „všenárodní“ strany drženým nad vodou jen politickou vahou několika významných jednotlivců (dr. Mezník, dr. Žáček aj.) a která načisto tonula v konzervatismu a rakušáctví, vyvolávalo nepříznivou reakci uvnitř lidové strany.

Prvním otevřeným vystoupením této opozice se stalo politické seskupení zvané Mladá Morava.¹² Jeho jádro bylo tvořeno studentstvem a mladou inteligencí, odchovanou pokrokovým hnutím v Čechách. Tato inteligence na počátku 90. let horlivě podporovala vznik lidové strany, ale vlivem realismu a pokrokářství se stavěla k politice lidové strany stále kritičtěji a zároveň se sama názorově diferencovala.¹³

⁸ O hospodářském a sociálním vývoji Moravy srov. J. Vytisk a, *K některým otázkám rozvoje průmyslu na Moravě a ve Slezsku v letech 1890–1913*. ČMM, r. 74/1955, str. 80–106, a O. Franěk, *Dělnické hnutí na Moravě v 90. letech 19. století*. Tamtéž, str. 7–23.

⁹ Do r. 1902 tvořili jejich zemští poslanci společný klub. Od r. 1898 existovala na Moravě národně sociální strana, ta však pro stále vnitrostranické boje měla malý politický vliv.

¹⁰ Srov. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, sv. 1. Ostrava 1966, str. 172–174.

¹¹ O vývoji lidové strany a její politiky viz Fr. Třeštík, c. d.

¹² O Mladé Moravě podrobněji Jana Macháčová, c. čl., str. 58–65; J. Malíř, *Vznik, vývoj a rozpad politického hnutí Mladá Morava*. VVM (v tisku).

¹³ Srov. vzpomínky R. Fischera, *Cesta mého života*, díl II. Praha 1934, str. 23 a n.

Bázi, na níž se Mladá Morava organizovala, tvořily literární měsíčník Niva, noviny Olomoucký pozor a tradiční prázdninové studentské sjezdy, které přítomností exstudentů a orientací na politické problémy překračovaly rámec čistě studentských akcí a stávaly se sjezdy politickými. V politické praxi se činnost Mladé Moravy soustřeďovala v podstatě jen na verbální kritiku lidové strany, hlavně jejího ústupu od pojetí politiky jako drobné osvětové práce mezi nejširšími vrstvami obyvatelstva, a nepřekračovala ideové osvětový a národnostně uvědomovací rámec (přednášky, zakládání knihoven, osvětová práce ve feriálních akademických spolcích apod.).

Mladá Morava se formovala — podobně jako v 1. pol. 90. let pokrokové hnutí v Čechách — uvnitř mateřské strany a jen postupně hledala cestu k emancipaci. Ale přes své formální osamostatnění a formulování vlastního programu i přes relativně jednotné vystoupení při volbách do říšské rady se ukázala být jen přechodným politickým útvarem, který pouze připravoval půdu pro formování buržoazní pokrokové opozice zcela mimo půdu lidové strany. Mladá Morava jako seskupení organizačně a ideově nejasné a nepevné se totiž po prvním vnějším nárazu, jakým bylo ustavení radikálně pokrokové strany v Čechách, rozpadla, neboť její olomoucká frakce kolem Olomouckého pozoru se 22. srpna 1897 na sjezdu v Olomouci formálně přihlásila k radikálně pokrokové straně.

Rozpad Mladé Moravy znamenal konec prvního většího projevu protilidovecké opozice z pozic pokrokově orientované buržoazní politiky a stimuloval postupný přechod části bývalých stoupenců lidové strany k jiným politickým směrům — radikálnímu pokrokářství, realismu, národnímu socialismu a radikálnímu státoprávnictví.¹⁴ Na Moravě rozchod některých frakcí s lidovou stranou nebyl jako v Čechách provázen zakládáním nových stran, neboť žádný z nových politických směrů osamocen nepředstavoval vážnější politickou sílu schopnou účinněji zasahovat do oficiální politiky.

Události následující po vydání Badeniho jazykových nařízení a po říšských volbách v r. 1897 pohnuly i strnulými poměry na Moravě a nutily všechny politické strany a směry zaujmout vyhraněná politická stanoviska.

Lidová strana, nemluvě už o národní straně a klerikálech, přes opoziční nálady na Moravě přistoupila na tzv. vyrovnávací jednání s Němci. Na zasedání moravského zemského sněmu 20. ledna 1898 souhlasila s vytvořením jedenadvacetičlenného stálého vyrovnávacího výboru, v jehož kompetenci pak od konce r. 1898 pracovaly tři subkomitety, pro volební opravu, pro národnostní kurie a pro otázky školství. I v případě stěžejního problému doby — v sociální otázce — se vedoucí politická strana na Moravě přiklonila — jak ukázaly říšské volby na Moravě i reakce na známé protistátoprávní prohlášení sociálně demokratických poslanců na říšské radě — spíše ke konzervatismu staročechů a klerikálů než ke stanovisku opozičních politických skupin, odsuzujících nové „punktace“ i tažení proti sociální demokracii.¹⁵

¹⁴ Z předáků Mladé Moravy např. dr. Choc se stal říšským poslancem za stranu národně sociální, K. Polícar se stal tajemníkem státoprávně pokrokové strany, dr. Derka, dr. Fischer, dr. Svěrák inklinovali k radikálnímu pokrokářství, dr. Bohdan k realismu.

¹⁵ Jos. K o l e j k a, „Moravský pakt“ z r. 1905. ČsČH, r. 4/1956, str. 590–600.

Politické postoje lidové strany, její paktování se staročechy i nedůsledný boj proti klerikalismu vyvolávaly u moravských přívrženců vytvářejících se politických směrů v Čechách všeobecnou nespokojenost a snahu nabýt reálnější politický vliv společným postupem. Pojítkem těchto „nespokojenců“ — jak byli dobovým tiskem nazýváni moravští stoupenci radikálního pokrokářství, realismu, národního socialismu a radikálního státoprávnictví usilující o soustředění proti vládnoucím stranám — byl kromě negativního postoje ke straně lidové, národní a klerikální silný antiklerikalismus a pozitivnější přístup k sociálním a všeobecně politickým otázkám (uznání potřeby sociálních změn, boj za všeobecné hlasovací právo apod.),¹⁶ za nímž se ovšem také skrývala snaha získat pro pokrokové hnutí i příslušníky sociálně demokratické strany.

Vedle momentů působících při formování moravského pokrokového hnutí dostředivě projevovaly se už od počátku silné tendence odstředivé, které bránily pokusům o jakékoliv organizačně i programově pevnější seskupení nespokojenců. Kromě zásadních programově teoretických rozdílů, které se v konkrétní podobě začaly projevovat nejprve ve vzájemném boji mladých stran v Čechách, zužovaly řady přívrženců součinnosti postupně sílící politické ambice jednotlivých skupin nespokojenců podporované politickými stranami z království. Už na jaře 1898 se konstituovali v politickou stranu moravští národní sociálové. Jejich účast na kooperačních akcích nespokojenců trvala částečně dále, prakticky až do podzimu r. 1904, ale omezovala se jen na neoficiální účast jednotlivců, umožňovanou rozháranými poměry a vnitrostranickými boji v národně sociální straně.¹⁷ Poněvadž účast sociálních demokratů na akcích nespokojenců byla i na úrovni řadového členstva strany sporadická a problematická, neboť vedení strany postupovalo vždy zcela samostatně, zužoval se okruh příslušníků moravského pokrokového hnutí s postupem let v podstatě jen na radikální pokrokáře a realisty.¹⁸

Ale i mezi nimi existovaly hluboké rozpory a tendence k separátnímu postupu, respektive působení v rámci mateřských stran v Čechách. Tak už na výše zmíněném sjezdu v Olomouci došlo zvolením moravsko-slezského výkonného výboru k oficiálnímu rozšíření působnosti radikálně pokrokové

¹⁶ Rozdíly, které se v náhledu na tyto otázky začaly projevovat při rozpadu pokrokového hnutí v Čechách — srov. Jan Galanda uer, *Politické dědictví Omladiny a pokrokové hnutí po r. 1897*. ČsČH, r. 12/1964, str. 797–818 — se v moravském prostředí neprojevovaly tak brzy ani tak radikálně.

¹⁷ Srov. V. Šlesinger, *Z bojů o pokrokovou Moravu*. Brno 1947, str. 27–33.

¹⁸ Účast sociálních demokratů a národních sociálů v pokrokovém hnutí neměla nikdy ráz společného politického postupu obou stran s ostatními opozičními politickými směry. Jednalo se o spontánní, neorganizovanou účast jednotlivců z těchto stran na akcích nespokojenců, nebo o úzkou spolupráci na politicky nerozvinutém venkově, kde složité národnostní a sociální podmínky ani nedovolovaly „přepych politických stran“. Příkladem by mohla být spolupráce realistického předáka dr. Kalandry se sociálními demokraty na Frenštátsku nebo radikálních pokrokářů a sociálních demokratů v Olomouci; srov. Al. Zbavitel, *Břetislav Kalandra a dělnické hnutí na Frenštátsku*. Časopis Slezského muzea, r. 17/1968, sér. B, str. 179 až 183; R. Fischer, *Cesta mého života*, díl III, sv. 1. Olomouc 1936, str. 149–151. Radikálně státoprávní směr byl na Moravě poměrně slabý a splýval vlastně s radikálním pokrokářstvím. V moravském pokrokovém hnutí byl reprezentován jen jediní, např. redaktorem Ostravského deníku K. Policarem, dr. J. Čapkem z Brna.

strany na Moravu, ale organizační výsledky tohoto orgánu byly nulové.¹⁹ Také česká strana lidová (realistická) se při svém ustavení (1. dubna 1900) pokoušela zvolením dvou moravských realistů do výkonného výboru strany zajistit si vliv i na Moravě, avšak uchytit se organizačně na Moravě se ani jí v té době nepodařilo.²⁰ Vliv obou jmenovaných stran se na Moravě omezoval pouze na roztroušené hloučky přívrženců, jejichž politický význam až do r. 1904 nabýval větší závažnosti jen za vzájemné spolupráce.²¹

Pokrokové hnutí na Moravě, jak jsme letmo naznačili, bylo v prvních letech svého vývoje řadou pokusů o koncentraci různorodých opozičních skupin. Po organizační stránce se opíralo o tříšť různě zaměřených spolků, které se jen postupně politicky vyhraňovaly. Funkci koordinátora jinak nezávislých spolků i neorganizovaných jednotlivců suploval pokrokově orientovaný tisk, ovšem různých politických odstínů, a při jednotlivých koncentračních pokusech volené „střežové“ orgány — výkonné výbory, které ale pro krátkou životnost mívaly minimální organizační úspěchy.²²

Nejdůležitějším centrem pokrokového hnutí se stal Politický spolek pro severní Moravu v Olomouci, od r. 1903 Politický spolek pokrokový pro Moravu. Činnost tohoto spolku se zaměřovala jak na národnostní boj na Olomoucku, tak na sjednocování pokrokové buržoazní opozice v celomoravském měřítku. Politicky v něm převažovalo radikální pokrokářství.²³ Stejný politický směr s tendencí ke státoprávnictví a národnímu socialismu zastával Politický spolek pokrokový v Moravské Ostravě.²⁴ V jeho činnosti sice převažovaly akce rázu národnostního, ale v organizační a agitační práci předčil ostatní střediska pokrokového hnutí; jako jeden z mála získal vlastní tiskový orgán — Ostravský deník. Výjimečné postavení zaujímal v pokrokovém hnutí Pokrokový klub pro Moravu v Brně. Byl ustaven 24. září 1905 se záměrem rozšířit na Moravě působnost české strany

¹⁹ Pravděpodobně brzy zanikl; Olomoucký pozor sympatizující s radikálními pokrokáři zaznamenává jen jedinou schůzi tohoto orgánu.

²⁰ Ve výkonném výboru strany byl dr. Drož a notář Palliardi; sjezdu se z moravských realistů účastnil také dr. Kalandra, dr. Kalabis, dr. Kraicz, prof. Jokl aj. O neúspěchu české strany lidové (realistické) na Moravě svědčí nepřímo i fakt, že většina jmenovaných realistů (Drož, Kalabis, Kalandra, Kraicz) se v následujících letech horlivě podílela na koncentračních akcích nespokojenců, resp. pokrokářů.

²¹ Srov. psaní dobového tisku, např.: Slovácký kraj, r. 3, č. 51 z 18. 10. 1901, Lidová revue moravsko-slezská, r. 1, 1905, leden, č. 1, str. 11.

²² Viz níže.

²³ O olomouckém spolku blíže viz Státní archiv Brno (dále jen SAB), G 42, kar. 2, č. 59; R. Fischer, *Pokroková Morava 1893–1918*, I. Praha 1937, str. 144–154; t ý ž, *Cesta mého života*, III, sv. 1. Olomouc 1936, str. 146–160. Vývoj politické orientace olomouckého spolku byl charakteristický pro vývoj politických poměrů i v jiných spolcích a vůbec v pokrokovém hnutí. K jednoznačnému politickému vyhranění spolků docházelo jen postupně. Důležitou roli hrál přitom osobní vliv aktivních členů spolku, kteří mu vtiskovali pečeť svého politického přesvědčení, i když navzájem různého. Např. olomoucký spolek byl původně lidovecký, potom v něm převládlo radikální pokrokářství, i když dlouhou dobu byl jeho předsedou k národnímu socialismu tíhnoucí dr. Choc. Členy spolku byli po určitý čas i realisté (dr. Kalandra) a agrárníci (K. Sonntag).

²⁴ Při vzniku (8. 3. 1903) byl politicky bezbarvý, vlivem osobnosti redaktora Policara a dr. Hradečného prosazovaly se v něm kromě radikálního pokrokářství i národní socialismus a státoprávnictví. O vývoji spolku kromě dobového tisku srov. Státní archiv Opava, Policejní komisařství v Mor. Ostravě, II, kar. 875, sig. 6/4.

pokrokové (realistické), ale pro malý počet členů a akademický ráz činnosti v organizační jádro české strany pokrokové (realistické) na Moravě nepřerostl.²⁵ Ponejvíce lokální význam měla pro pokrokové hnutí aktivita Politického spolku pokrokového pro Slovácko v Uherském Hradišti, Občanského klubu v Přerově, Sdružení pokrokových lidí v Prostějově a Slovanského politického spolku v Kroměříži.²⁶

Velmi důležitou a složitou úlohu při formování pokrokové opozice sehrál k pokrokovému hnutí se hlásí tisk. Slo většinou o finančně labilní (soukromé), politicky různorodé a nestálé a lokálně omezené listy, jejichž úroveň překročil jen Olomoucký pozor (od r. 1900 Pozor), Ostravský deník a Moravský kraj. Vedle převážně radikálně pokrokově orientovaného Pozoru a Ostravského deníku zaujal zvláštní postavení Moravský kraj, který představoval střed mezi radikálními pokrokaři a vyhraněnými realisty, reprezentovanými ortodoxními Moravskými rozhledy.

Rozpad Mladé Moravy neznamenal konec organizovanějšího vystupování protilidovecké opozice. Naopak. Účast lidové strany na práci moravského výrovnávacího výboru a účast dr. Stránského a dr. Žáčka na vládou organizovaných jednáních německých a českých říšských i zemských poslanců o řešení jazykové otázky burcovaly nespokojence, především v olomouckém spolku, k aktivnímu boji proti „smiřovací“ politice vedoucích politických stran. Olomoucký pozor dokonce vyzýval k utvoření nové politické strany, „která by se ujala vedení českých záležitostí na Moravě a dala život rázné, sebevědomé a nepoddajné delegaci příští...“²⁷ Nespokojenci v olomouckém spolku se zaměřili na pořádání schůzí, na nichž s výrazně kritickým zaměřením vůči moravským staročekům a mladočekům nejen referovali o soudobých politických událostech, ale snažili se svými přednáškami vzbudit zájem širší české veřejnosti o politiku vůbec. Už v této době důrazně vystupovali s požadavkem všeobecného hlasovacího práva,²⁸ který lidová strana oficiálně uznávala, ale důsledně ho neprosazovala.²⁹

Ojedinelé akce olomouckých nespokojenců našly ohlas mezi výše zmíněnými opozičními politickými skupinami až na podzim 1898, kdy lidová strana souhlasila s účastí českých (i lidoveckých) poslanců ve vládní většině.

Dne 18. září 1898 se za účasti moravských radikálních pokrokařů, státoprávníků, realistů, národních socialistů i několika lidovců konal v Kroměříži sjezd,³⁰ který měl vyjádřit nesouhlas české Moravy s politickým takti-

²⁵ Srov. SAB, B 26, kar. 2513, sig. 539, a dobový tisk.

²⁶ Uherskohradištský pokrokový spolek byl ustaven 22. 7. 1900. Jeho duší byl do r. 1902 dr. Koželuha, po něm dr. Seifert; Občanský klub sdružoval lidi různých politických směrů; sdružení v Prostějově vzniklo r. 1902, jeho činnost byla především kulturně osvětová; kroměřížský spolek byl původně lidovecký, od r. 1903 jej ovládali nespokojenci.

²⁷ Olomoucký pozor, dále jen OP, r. 5, č. 31 z 15. 3. 1898.

²⁸ Srov. schůze nespokojenců v Olomouci, Příkazích, Štěpánově aj.; R. Fischer, *Pokroková Morava*, I. Praha 1937, str. 87; OP, r. 5, č. 22 a 34 z 22. 2. a 22. 3. 1898.

²⁹ Jos. K o l e j k a, c. d., str. 595.

³⁰ Neaktivnější vystupoval dr. Choc, dr. Koželuha, dr. Seidl a dr. Derka. Podrobněji o sjezdu píše R. Fischer, *Pokroková Morava*, I. Praha 1937, str. 89–91, dále SAB, B 26, kar. 2205, inv. č. 2002.

zováním českých poslanců. K veřejnosti se sjezd obrátil patetickým provoláním Lide moravský!, které odsuzovalo reprezentanty moravské politiky a žádalo podporu pro politiku nespokojenců. Dominantou sjezdových jednání byla kromě kritiky vedoucích politických stran otázka společného postupu opozičních politických směrů. Účastníci sjezdu se vyslovili pro svolání nového, tentokrát pracovního sjezdu, který by pod vedením radikálních pokrokářů zorganizoval všechny nespokojence.

Jediným zjevným výsledkem celé koncentrační akce nespokojenců nakonec zůstal jen tzv. návrh politického programu organizace kroměřížského sjezdu, zveřejňovaný koncem r. 1898 Olomouckým pozorem. Plánovaná poradní schůzka se uskutečnila 10. října 1898 v Přerově, ale skončila pro vzájemné neshody zúčastněných nespokojenců neúspěšně.³¹

Navrhovaný program se vydával slovně za program hájící zájmy celé české pospolitosti na Moravě, ale ve skutečnosti představoval buržoazní program tzv. středních stavů, tzn. hájil především hospodářské a politické zájmy živnostenstva, středního rolnictva a inteligence (hlavně učitelstva),³² třebaže nemalou pozornost věnoval otázce spravedlivějšího uspořádání společnosti a s ní spjaté otázce dělnické. Zaujal dokonce stanovisko k programu sociálně demokratické strany, neodmítl „kolektivismus“ (společné vlastnictví výrobních prostředků) jeho hospodářské části, ale důrazně se ohradil proti materialistickému pojmání společenského vývoje a proti třídnímu boji. Cestu k vyrovnání sociálních protiv hledal především v reformách sociálně právního charakteru (vzestupné zdanění, povinné pojištění, bezplatné školství a zdravotnictví, zrušení nepřímých daní na životní potřeby apod.). Konkrétní sociální požadavky navrhované programem nespokojenců byly vlastně výrazem pouhého hlubšího akceptování dělnického ochranného zákonodárství (zkrácení pracovní doby, stanovení minimálních mezd atd.) a nepřekračovaly nikterak buržoazně pojímaný sociální reformismus.³³ Těžisko návrhu programu tvořily články prosazující buržoazně demokratické svobody založené na principu rovnosti lidí před zákonem; o něj se opíral požadavek obnovení českého státu s vnitřní národností a kulturní autonomií a požadavek samosprávného zřízení i odpor proti centralismu a militarismu. Ve vztahu k politickým stranám se program vyslovil pro úzké spojenectví s radikálně pokrokovou stranou v Čechách, vůči ostatním stranám mělo být zaujato stanovisko až po vyjasnění vzájemných vztahů; nekompromisní boj byl vyhlášen německým a klerikálním stranám.³⁴

Návrh programu se měl stát vzájemným pojítkem jednotlivých opozičních politických směrů, ale pro svou záměrnou příbuznost s programovými a organizačními zásadami radikálně pokrokové strany v Čechách³⁵ se stal naopak jablkem sváru. Část nespokojenců chápala navrhovaný program

³¹ *Nespokojenost na Moravě*, OP, r. 5, č. 117 z 11. 10. 1898.

³² SAB, G 68, kar. 34 (18. 12. 1898); OP, r. 5, č. 148 z 22. 12. 1898.

³³ OP, r. 5, č. 146 z 17. 12. 1898.

³⁴ OP, r. 5, č. 125 z 29. 10. 1898.

³⁵ Návrh organizačního principu nespokojenců počítal s výkonným výborem, který by se stal součástí výkonného výboru radikálně pokrokové strany v Čechách; srov. OP, r. 5, č. 128 z 5. 11. 1898.

jako projev úsilí této strany „zapustit na Moravě kořeny“³⁶ a podřídit si celé opoziční pokrokové hnutí. Proti kroměřížské akci vystoupili zvláště národní sociálové, kteří právě v této době počali budovat vlastní stranickou organizaci, a ostře odsoudili navrhovaný program, protože hodnotil národní socialismus jako přechodný politický útvar, který spěje jednak k mladočestství, jednak k sociální demokracii.³⁷

K ochlazení vzájemných vztahů mezi jednotlivými nespokojeneckými směry přispěla nemalou měrou také postupující diferenciací politického tábora v Čechách.³⁸ Na Moravě se sice zatím neprojevovala vznikem nových stran, ale vydatně posílila existující separatistické tendence jednotlivých politických směrů.

Stav, v jakém se pokrokové hnutí nacházelo po neúspěchu kroměřížské koncentrace, ukázal, jak slabé měla v této době česká buržoazní pokroková opozice na Moravě základy.³⁹ V r. 1899 se kromě několika veřejných schůzí olomouckého spolku nezmohla přes výzvy a povzbuzování Olomouckého pozoru⁴⁰ na jedinou větší politickou akci, přestože se odehrávaly události, které se týkaly i Moravy; začátkem roku byla znovu obnovena jednání moravského vyrovnávacího výboru, v květnu zveřejnily buržoazní německé politické strany nacionalisticky vyhocený svatodušní program, v říjnu pak bylo zrušení jazykových nařízení provázáno bouřemi, které si i na Moravě vyžádaly lidské životy.⁴¹

K novému kvasu mezi nespokojenci došlo až na počátku r. 1900 v souvislosti s nastoupením úřednické vlády Koerbrovy, která měla řešit krizi, v níž se Předlitavsko zanedbáním národnostních a sociálních otázek ocitlo. Koerbroti se podařilo v únoru 1900 zorganizovat nová česko-německá jednání o národnostních otázkách. Na Moravě se tyto „smířovačky“ soustřeďovaly hlavně na otázku reformy zemského zřízení, ovšem bez zřetele na rostoucí hnutí dělnictva za všeobecné hlasovací právo, které díky aktivitě sociálně demokratické strany nabývalo obrovských rozměrů.⁴²

Náchylnost české politické reprezentace ke kompromisnictví s Němci i její neochota řešit reformu volebního řádu zemského sněmu na základě všeobecného hlasovacího práva vyvolávaly odpor nejen v řadách sociální demokracie, ale i v řadách nespokojenců a vedly ve svých důsledcích k opětovnému sblížení všech složek pokrokového hnutí. Politický spolek v Olomouci uspořádal 18. března 1900 veřejnou schůzi o politické situaci.⁴³ Zúčastnili se jí nespokojenci z celé Moravy, hlavní referáty přednesli dr.

³⁶ SAB, G 68, kar. 34 (5. 1. 1899).

³⁷ OP, r. 5, č. 146 ze 17. 12. 1898, a Československé dělnické rozhledy z 5. 1. 1899 (v SAB, G 68, kar. 34 – výstřižky).

³⁸ 6. 1. 1899 se ustavila strana agrární, 19. 2. 1899 strana radikálně státoprávní, 1. 4. 1900 česká strana lidová (realistická).

³⁹ Situační zpráva moravského místopředsednictví ze 14. 6. 1899 hodnotí sjezd v Kroměříži jako radikálně pokrokový, jehož závěry (plánovaná konference) se doposud nerealizovaly (SAB, B 13 ml., kar. 1472, čj. 3506).

⁴⁰ Srov. např. čl. *Co jest s naší mládeží?* OP, r. 6, č. 125 z 31. 10. 1899.

⁴¹ Fr. Třeštík, c. d., str. 53–60.

⁴² Zd. Konečný, *Morava, Slezsko a Halič v předvečer první ruské revoluce (1900 až 1904)*. Slezský sborník, r. 56/1958, str. 433–490.

⁴³ O průběhu olomouckého sjezdu viz SAB, B 26, kar. 2205, inv. č. 2002, 20. 3. 1900; též Slováký kraj, r. 2, č. 21 a 22 z 23. 3. a 30. 3. 1900.

Choc, dr. Koželuha, dr. Fischer a dr. Seidl. Všechny projevy směřovaly svými vývody k závěru, že je třeba na Moravě vytvořit novou politickou sílu, která by byla schopna, proti oportunní politice vedoucích stran, ozdravit moravské politické poměry. Přijaté prohlášení vyzývalo pokrokové politické směry k vytýčení společného pracovního programu na základě „lidovosti a soustavné politické i mravní lidumilnosti“.⁴⁴

Organizování celé akce se ujal na schůzi zvolený desetičlenný přípravný výbor, převážně radikálně pokrokového složení.⁴⁵ Výborem projektovaná konference politických stran a směrů radikálně pokrokového, realistického, sociálně demokratického, národně sociálního a státoprávního, která měla vypracovat společné programové požadavky a stanovit taktiku a další organizační postup, se místo v Přerově odbývala 29. dubna 1900 v Brně jako obyčejná veřejná schůze.⁴⁶

Hlavní referáty dr. Choce a dr. Koželuhu (ohlášení řečníci T. G. Masaryk, Ant. Hajn, dr. Baxa a dr. Klofáč nepřijeli) chtěly řešit ožehavý problém součinnosti příliš zjednodušené: vytknutím základních, všem politickým směrům přijatelných programových zásad (všeobecné hlasovací právo, osmihodinová pracovní doba, stanovení minimálních mezd atd.) a povšechným doporučením, aby si jednotlivé politické skupiny „hleděly jen věci, které jsou jim společny“. Tím ovšem byla předpokládaná kooperace postavena na velmi nejistou základnu a sám průběh schůze pak dokázal, že je v rozsahu pěti různorodých politických směrů prakticky nerealizovatelná. Většinu pléna brněnské schůze tvořili sociální demokraté a národní sociálové, kteří zaujímali k navrhované spolupráci zvláštní stanovisko a těžko mohli mezi sebou spolupracovat. Po vystoupení sociálního demokrata Habrmana a nespokojence dr. Choce se navzájem tak nepohodli, že schůze musela být úředně ukončena.

Neúspěch brněnské schůze nepůsobil na aktivitu nespokojenců tak zlobně jako neúspěšná kroměřížská akce v r. 1898. Blížící se volby do říšské rady žádaly, aby nespokojenci vzájemné neshody překonali. V červnu 1900 byla pro obstrukci českých poslanců, protestujících tak proti jazykovým předlohám Koerbrovy vlády, rozpuštěna říšská rada a na leden 1901 byly vypsaný nové volby.

Do volebních bojů částečně zasáhly i opoziční pokrokové skupiny. V předě jejich předvolebních příprav stanul Politický spolek pokrokový v Uherském Hradišti a Slovácký kraj v čele s dr. Koželuhou, dr. Seidlem a redaktorem Jančou. Olomoučtí nespokojenci se k celé volební akci stavěli nejprve lhostejně, později zamítavě,⁴⁷ ale vzrůstající agilnost uherskohradištské a brněnské frakce je přinutila k aktivitě. Na schůzi 14. října 1900 v Přerově spolu se zástupci ostatních pokrokových skupin z celé Moravy (bez sociálních demokratů a národních sociálů) souhlasili jak se společným volebním svoláním, tak také s návrhem dvou kandidatur — red. Janči ve

⁴⁴ SAB, G 63, k. 34, 20. 3. 1900.

⁴⁵ Dr. Choc, dr. Fischer, dr. Svěrák, M. Procházka, Al. Knechtl, všichni z Olomouce, rolník Koruna ze Zvole, dr. Derka z Nového Jičína, dr. Koželuha z Uh. Hradiště, dr. Seidl z Brna, dr. Štross z Kroměříže.

⁴⁶ SAB, B 26, kar. 2205, č. 2000, 1. 5. 1900; Pozor (dále jen P), r. 7, č. 49 z 1. 5. 1900 a č. 50 z 3. 5. 1900.

⁴⁷ P, r. 7, č. 104, 109 a 110 z 11. 9., 22. 9. a 25. 9. 1900.

venkovské kurii na Hodonínsku a mlynáře Vrány v V. kurii na Uhersko-hradištsku. Jinak měly být podle závěrů schůze „podporovány kandidatury sympatické“.⁴⁸

Ale právě v náhledu na „sympatičnost“ jednotlivých kandidatur se projevily jisté názorové rozdíly. Volební provolání nespokojenců Lide moravský! z 16. listopadu 1900⁴⁹ zdůraznilo jednoznačně negativní vztah ke klerikálním stranám, ke straně lidové a národní se postavilo rovněž odmítavě, ale ani slovem se nezmiňovalo o poměru ke straně sociálně demokratické a národně sociální. Autor provolání, dr. Koželuha, se proti výtkám Pozoru ohradil ve Slováckém kraji názorem, že vůči oběma stranám není třeba zaujímat stanovisko, poněvadž se s nimi předpokládá úzká spolupráce i v volebním období.⁵⁰ Tuto tezi však nesdíleli všichni nespokojenci, olomoucká část odmítla podporovat sociálně demokratické kandidatury a prosazovala kandidáty národně sociální, přestože strana národně sociální uzavřela volební kompromis s lidovou stranou.⁵¹ Pokrokové hnutí tak vyšlo z volební koncentrace nejen bez jakéhokoli volebního úspěchu, ale názorově a organizačně nejednotné a roztržité.

Opakující se politické a organizační neúspěchy vedly nespokojence po volbách k sblížení s lidovou stranou. Tento prvek v taktice nespokojenců nebyl ani nový ani — jak ukázala pozdější fúze s lidovou stranou — rozporuplný, neboť stanoviska k Němcům a klerikálům i základní demokratické a sociální požadavky byly velmi blízké, rozdílná byla spíše jen intenzita jejich prosazování.⁵² Během léta 1901 — v souvislosti s účastí lidové strany na mladočeské „politice volné ruky“ a s obnovením moravských „smiřovaček“ — protilidovecké nálady mezi nespokojenci spíše vzrůstaly,⁵³ ale po vystoupení poslanců lidové strany z vyrovnávacího výboru (2. listopadu 1901) se odmítavý postoj nespokojenců zmírnil. Nespokojenci kalkulovali s eventualitou úplného rozchodu lidovců se staročechy a s možností vlastní dohody s lidovou stranou k zemským volbám, která by podstatně zvýšila jejich naděje na volební úspěch.⁵⁴

Vnějším výrazem sblížení obou politických táborů se stalo vytvoření tzv. antiklerikální ligy (25. srpna 1901), která měla řídit boj s politickým klerikalismem.⁵⁵ Lidová strana ztrácející pomalu svůj bývalý politický vliv měla zájem na spolupráci s nespokojenci. Na jejím sjezdu 5. ledna 1902 vystoupil dr. Perek přímo s návrhem, „aby pokrokové strany na Moravě spojily se pod vůdcovstvím lidové strany k další společné práci“.⁵⁶ Seskupení pokro-

⁴⁸ Citát je ze Slováckého kraje, r. 2, č. 51 z 19. 10. 1900; o průběhu schůze viz P, r. 7, č. 120 z 18. 10. 1900.

⁴⁹ Slovácký kraj, r. 3, č. 3 z 16. 11. 1900; P, r. 7, č. 134 z 20. 11. 1900.

⁵⁰ Srov. P, r. 7, č. 137 z 27. 11. 1900 a Slovácký kraj, r. 3, č. 4 a 7 z 23. 11. a 14. 12. 1900.

⁵¹ V. Slesinger, c. d., str. 41; P, r. 7, č. 119 z 16. 10. 1900.

⁵² Sami nespokojenci někdy přiznávali svou programovou příbuznost s lidovou stranou. Úvahy o možnostech spolupráce se začaly objevovat už na počátku r. 1901 (např. P, r. 8, č. 62 z 25. 5. 1901, str. 3).

⁵³ Olomoucký spolek konal např. v dubnu 11 veřejných schůzí proti mladočeské politice a jen 20. 10. 10 schůzí proti smiřovačkám.

⁵⁴ Srov. např. čl. *Ku organizaci práce na Moravě*, P, r. 8, č. 56 z 11. 5. 1901, str. 1.

⁵⁵ Liga neměla delšího trvání.

⁵⁶ R. Fischer, c. d., str. 134.

kových politických sil si však lidová strana představovala i za součinnosti s národní stranou. Nespokojenci proto takto chápanou spolupráci s lidovou stranou odmítli a naopak rozhodli se definitivně pro samostatný postup.⁵⁷

Pro jednoznačně nezávislý postup nespokojenců horlil už od podzimu 1901 Pozor. Na svých stránkách rozpředel velkou diskusi o optimálním způsobu společné organizace všech frakcí pokrokového hnutí. V podstatě se vyhranily dvě koncepce. První se vyslovovala pro rychlé utvoření „jediné mohutné národní pokrokové strany“,⁵⁸ tzn. sázela na okamžitý politický úspěch bez ohledu na nejasnost programových zásad a propagované pojetí politiky jako drobné osvětové práce. Druhá koncepce byla pro pozvolné vytváření strany na základě politického i hospodářského uvědomování obyvatelstva, rezignovala tedy na „vyšokou“ politiku.⁵⁹ V souvislosti s těmito teoretickými úvahami byly probírány konkrétní formy spolupráce.

Dosavadní pokusy o společný postup pokrokové buržoazní opozice se děly tak, že ke spolupráci přistupovaly jednotlivé politické směry jako celky — i když reprezentované jen jednotlivci — které se snažily programové zásady druhých navzájem respektovat tím, že vytyčily společný kompromisní program. Takový přístup ke spolupráci znamenal při různorodosti politických zájmů a programových zásad zúčastněných politických směrů předem neúspěch. Nespokojenci proto přistoupili k nové koncepci součinnosti: prosazovali „kooperaci pokrokových lidí, nikoliv stran“.⁶⁰ Nespokojenci — počítalo se teoreticky stále s přívrženci strany radikálně pokrokové, realistické, národně sociální, sociálně demokratické, radikálně státoprávní i s jedinci ze strany lidové⁶¹ — měli ke kooperaci přistupovat ne jako představitelé jednotlivých politických směrů, ale jako jednotlivci podřizující své teoretickoprogramové postoje praktickým potřebám politicky zaostalé Moravy.

K realizaci této formy součinnosti přistoupili nespokojenci 21. září 1902 na schůzi v Přerově, ovšem bez sociální demokracie, která zřejmě z principiálních důvodů se k formě organizované spolupráce s českou buržoazií na Moravě v této době ještě nepřipojila. Zúčastnění radikální pokrokaři, realisté, státoprávníci a národní sociálové si zvolili společný výkonný výbor a na veřejnost vydali prohlášení. V něm vyzývali ke kulturní a politické práci v antiklerikálním duchu a k vytvoření „organizace pro pokrokovou práci“ a odmítali účast v blížících se zemských volbách.⁶² Nespokojencům šlo tedy tentokrát o vybudování základů dlouhodobějšího politického seskupení, které by bylo schopno získat vliv na veřejné a politické poměry na Moravě ne otevřenou mandátovou politikou, ale formou politickoosvětové činnosti v širších vrstvách obyvatelstva. Organizační základnou tohoto politického seskupení se měl stát přebudovaný Politický

⁵⁷ SAB, G 68, kar. 26, Lidový klub, 10. 1. 1902; *Komando lidové strany*, P, r. 9, č. 6 z 12. 1. 1902.

⁵⁸ *Potřeba nové pokrokové všechny vrstvy zahrnující strany*; P, r. 8, č. 115 z 28. 9. 1901, str. 2.

⁵⁹ P, r. 8, č. 117 z 3. 10. 1901, str. 1.

⁶⁰ *Kooperace pokrokových lidí*; P, r. 9, č. 96 z 29. 6. 1902, str. 1.

⁶¹ Už v této době se účast prakticky zužovala jen na radikální pokrokaře a realisty; srov. psaní tisku, např. *O součinnosti pokrokových stran*. Moravský kraj, r. 7, č. 26 z 28. 6. 1902, str. 1.

⁶² *Organizace pokrokové práce na Moravě*. P. r. 9, č. 143 z 22. 9. 1902.

spolek pro severní Moravu se sídlem v Olomouci. Dne 2. října 1902 valná hromada tohoto spolku schválila změnu stanov a názvu, ustavení formálně nového spolku, Politického spolku pokrokového pro Moravu, následovalo 18. ledna 1903.⁶³

Vytvořením společné organizační báze nabyli nespokojenci větší politické váhy a po organizačním upevnění pozic i v jiných městech (Uh. Hradišti, Mor. Ostravě, Kroměříži, Prostějově) začali aktivněji zasahovat do politického dění, i když v r. 1903 i později stále hlavním problémem celého pokrokového hnutí zůstávalo řešení vzájemných vztahů mezi jednotlivými frakcemi.

Postupnému překonávání odstředivých tendencí uvnitř pokrokového hnutí nepřímo napomáhaly teoretické úvahy pardubické Osvěty lidu,⁶⁴ které ve svých důsledcích daly později podnět k secesi frakce Aloise Hajna od mateřské radikálně pokrokové strany v Čechách. Politická koncepce Aloise Hajna, odmítající dogmatické chápání státního práva, jak je začalo prosazovat vedení radikálně pokrokové strany, a inklinující k politickým stanoviskům české strany lidové (realistické) — s níž hajnovci později také splynuli⁶⁵ — vyhovovala politickým poměrům v moravském pokrokovém hnutí,⁶⁶ v němž vzájemný poměr mezi radikálním pokrokářstvím a realismem hrál velmi důležitou roli.

Rozpory mezi radikálními pokrokáři a realisty přerostly v letech 1903 až 1905 v největší překážku jednotného postupu, i když se akcí nespokojenců až do ostravské schůze v září 1904⁶⁷ zúčastňovali i přívrženci jiných politických směrů. V r. 1903 si s ohledem na relativně kvalitnější organizovanost převahu v pokrokovém hnutí zachovávali radikální pokrokáři. Nedostatky státoprávní teorie, která byla nejdiskutovanějším problémem při sporech s realisty, se snažili eliminovat prosazováním „moderně upraveného státního práva“,⁶⁸ to znamená, že státoprávní teorii chtěli postavit na lidovější, sociálně právní podklad, nespočívající na historických, stavovských, národnostních, hospodářských a jiných privilegiích. Reskriptové hnutí v létě a na podzim 1903 našlo tak mezi nespokojenci řadu přívrženců. Aktivně vystupovali zvláště olomoučtí nespokojenci. Pořádali přednášky, manifestace a státoprávní schůze, jichž se zúčastňoval i předák radikálně pokrokové strany dr. Ant. Hajn.⁶⁹ Dne 13. září 1903 pak zorganizovali mohutný státoprávní tábor lidu v Kroměříži, na němž promluvil kromě jiných také dr.

⁶² SAB, G 42, kar. 2, č. 59.

⁶⁴ Srov. čl. *Bude se historie opakovat? a Tři směry v české politice*, knižně v: Al. Hajn, *Život novinářův 1894–1930. Výbor článků, fejetonů, řečí a projevů*, I. Praha 1930, str. 125–138.

⁶⁵ Frakce Al. Hajna vystoupila z rad. pokrokové strany v lednu 1904, v lednu 1905 zahájila intenzivní jednání s lidovou stranou (realistickou), v květnu 1905 byl vytvořen společný prozatímní výbor; úplné sloučení bylo provedeno na sjezdu 21. 1. 1906.

⁶⁶ Srov. příznivou odezvu v tisku např. *Nové útvary stran pokrokových*. Moravský kraj, r. 8, č. 8 z 21. 2. 1903, str. 1.

⁶⁷ Viz níže.

⁶⁸ P, r. 10, č. 143 z 23. 9. 1903, str. 3.

⁶⁹ Např. 24. 5. 1903 se konala velká státoprávní schůze v Olomouci, 13. 7. v Bystřici pod Hostýnem. Reskriptové hnutí na Moravě pochvaloval i výkonný výbor rad. pokrokové strany v Čechách; srov. P, r. 10, č. 115 z 2. 8. 1903, str. 2–3.

A. Stránský, dr. J. Kříž a dr. V. Choc. Kroměřížského tábora se prostřednictvím svých zástupců oficiálně účastnily vedle kroměřížského Slovanského politického spolku a olomouckého pokrokového spolku též Klub lidové strany, Selská jednota a výkonné výbory strany radikálně pokrokové, radikálně státoprávní a národně sociální.⁷⁰

Poměrně obojakým zůstával v této době vztah nespokojenců k lidové straně; na jedné straně nespokojenci ostře odsuzovali některé její politické kroky, na druhé straně v mnohých veřejných akcích postupovali společně s ní. Po zemských volbách v říjnu 1902, jichž se nespokojenci stejně jako sociálně demokratická strana neúčastnili, vyčítali lidové straně, že svou kompromisnickou politikou napomohla volebnímu úspěchu klerikálů,⁷¹ a napadali dr. Stránského, protože proti obstrukčním náladám české veřejnosti hájil pružnější politickou taktiku vůči vládě a v Lidových novinách volal po vytvoření pravice na říšské radě.⁷² A naopak, v kampani proti českým přísedícím zemského výboru dr. Žáčkovi a Rozkošnému postupovali nespokojenci ve shodě s lidovou stranou, přestože lidová strana sledovala bojem proti oběma staročeským poslancům své vlastní cíle;⁷³ podobně při tažení Pozoru a olomouckého pokrokového spolku proti zasahování arcibiskupa Kohna do politiky byla stanoviska obou politických táborů shodná.

Vzrůstající akcent na státní právo v politice pokrokového spolku v Olomouci odrazoval od spolupráce nespokojence-realisty, takže ze spolku projektovaného jako organizační centrum všech nespokojenců se stal spolek omezující svou působnost prakticky jen na radikální pokrokáře z Olomoucka.⁷⁴ K zhoršení poměru mezi radikálními pokrokáři a realisty nemálo přispěla i prudká polemika mezi moravským realistickým předákem dr. Kalandrou, do té doby členem výboru olomouckého pokrokového spolku, a redaktorem Boh. Knechtlem na stránkách Času a Pozoru.⁷⁵ Ale rozhodující příčinou neshod se ukázal být ambiciózní politický postup moravských realistů, kteří od sklonku r. 1903 začali na stránkách přerovského týdeníku Moravské rozhledy formulovat svá politická stanoviska.

Hlavní cíl svého politického působení spatřovali v práci pro kulturní povznesení všeho českého obyvatelstva jako předstupně k povznesení národnostnímu a hospodářskému. V zásadě nebyli proti spolupráci s ostatními pokrokovými politickými směry, součinnost si představovali jako kooperaci jednotlivců v pokrokové frontě, v níž by se „nesetřela jejich individualita“.⁷⁶ Ale tato formulace ve skutečnosti znamenala, že při eventuální ko-

⁷⁰ Ostravský deník, r. 3, č. 209 z 15. 9. 1903.

⁷¹ R. Fischer, c. d., str. 140–141.

⁷² Fr. Třeštík, c. d., str. 78–80.

⁷³ Oba poslanci se měli vzdát poslaneckých mandátů, protože pro množství funkcí nemohli spolehlivě zastávat funkci v zemském výboru. Akce směřovala k prosazení lidovců do těchto funkcí. Olomoucký spolek pořádal jen 5. 4. 1903 na 13 schůzí proti Žáčkovi a Rozkošnému (R. Fischer, c. d., str. 159–160, 162–163).

⁷⁴ Z deseti členů výboru spolku bylo v r. 1903 sedm mimo olomouckých (z nich 3 realisté), zatímco v r. 1905 žádný.

⁷⁵ Šlo o spor, zda dr. Kalandra chtěl opravdu využít boje s arcibiskupem Kohnem k propagaci protestantismu. Hlubší příčinou sporu byl ale vzrůst vlivu realismu a podporování Moravského kraje a Moravských rozhledů Časem proti Pozoru.

⁷⁶ *Realismus na Moravě*. Moravské rozhledy, r. 1, č. 14 z 12. 3. 1904, str. 1–2.

operaci s ostatními politickými směry nehodlali slevit ze svých programových a politických zásad. Stejně distingovaný postoj zpočátku zaujali k mateřské straně, české straně lidové (realistické); odsuzovali její údajně přílišnou političnost, proti které stavěli „výchovu k politickému rozvoji vůbec“.⁷⁷

V politické praxi se realisté takto vytčeným programovým zásadám značně vzdálili. Projevila se u nich neochota ke spolupráci s jinými politickými směry zdůvodňovaná zdůrazňováním vlastní stranické výlučnosti.⁷⁸ Vnější podnětem k vyhrocení sporů mezi moravskými realisty a ostatními nespokojenci, především radikálními pokrokaři, se stala polemika mezi Pozorem a Moravskými rozhledy, k níž došlo po zveřejnění článku F. X. Hodáče K poměru pokrokové mládeže a moravské strany lidové ve Vratě.⁷⁹ Jak radikální pokrokaři v Pozoru, tak realisté v Moravských rozhledech jednoznačně odmítli Hodáčovu tezi, že jedině v rámci lidové strany může mladá politická generace všech pokrokových politických směrů úspěšně prosadit politické obrození Moravy, Pozor ale obratně využil polemiky s Vatrú k agitaci pro radikální pokrokařství a k invektivám vůči realismu.⁸⁰

Poté se realisté otevřeně vyslovili pro postup nezávislý na ostatních nespokojencích. Jako podmínku úspěšné realizace proklamované koncepce politiky počali zdůrazňovat nezbytnost stranické organizace.⁸¹ V pozadí organizačních snah se skrýval předpoklad, že by se mohli, pokud by zorganizovali své vlastní řady, ujmout vedoucí role v případné kooperaci s ostatními pokrokovými politickými směry. Pro posílení svých pozic se formálně přihlásili k české straně lidové (realistické), doufajíce, že „její organizace na Moravě bude embryem soustředění a součinnosti všech pokrokových lidí...“.⁸²

Vyvrcholením příprav k organizování české strany lidové (realistické) na Moravě a prvním oficiálním formulováním politického stanoviska moravských realistů se stal jejich sjezd 26. června 1904 v Brně.⁸³ Programový referát, který přednesl dr. Kalandra, navrhoval revizi programu české strany lidové a žádal utužení kritérií příslušnosti ke straně; možnost fúze „s nesterorodými živly“⁸⁴ referát vyloučil, třebaže ojedinele, hlavně na venkově, připouštěl možnost kooperace s lidmi pokrokového zaměření.

⁷⁷ *Nové rozvrstvení politické situace na Moravě*. Moravské rozhledy, r. 1, č. 17–18 z 25. 3. 1904, str. 1–2.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Vatra, r. 2, sv. 1, str. 59–70; článek byl vydán r. 1904 v Brně samostatně jako brožura.

⁸⁰ P, r. 11, č. 75 a 86 z 11. 5. a 5. 6. 1904, dále Moravské rozhledy, r. 1, č. 27 z 27. 4. 1904, str. 1–2.

⁸¹ *Osvětná a politická práce české strany lidové na Moravě*. Moravské rozhledy, r. 1, č. 45–46 z 2. 7. 1904, str. 1–3.

⁸² *K organizaci české strany lidové na Moravě*. Moravské rozhledy, r. 1, č. 44 z 25. 6. 1904; srov. též č. 40 z 11. 6. 1904, str. 1. K přimknutí moravských realistů k české straně lidové (realistické) přispěla zřejmě hlavně cesta dr. Herbena po Moravě na jaře r. 1904.

⁸³ SAB, B 26, kar. 2205, inv. č. 2000, 27. 6. 1904; též Moravské rozhledy, r. 1, č. 45–46 z 2. 7. 1904, str. 6.

⁸⁴ Moravské rozhledy, r. 1, č. 45–46 z 2. 7. 1904, str. 6.

Předpoklad realistů, že sjezdem upevní své řady a pozice v moravské politice natolik, že se nebudou muset smířit s vůdčí úlohou radikálních pokrokářů v moravském pokrokovém hnutí, se splnil jen zčásti, neboť pouhé zvolení důvěrníků pro šest krajinských obvodů, k němuž na sjezdu došlo, nemohlo organizačně vyvážit neexistenci takového organizačního centra, jakým byl pro radikální pokrokáře pokrokový spolek v Olomouci. Proto všechno další organizační úsilí realistů směřovalo k vybudování vlastního ústředního politického spolku.

Separatistické tendence realistů zkomplikovalo zaktivizování politiky moravské lidové strany. Politické pozice lidové strany byly v této době citelně oslabeny vzrůstem vlivu klerikálů a rozmachem agrárního hnutí, které směřovalo k politickému osamostatnění, a proto se lidovci snažili vyrovnat tyto ztráty získáním pokrokového hnutí pod svou patronaci. Přímou výzvu dr. Stránského k semknutí všech pokrokovějších politických směrů na Moravě v pevnější politickou organizaci proti výbojnému klerikalismu odmítal jak dr. Fischer za radikální pokrokáře, tak dr. Kalandra za realisty a negativně se k ní postavili i národní sociálové.⁸⁵ Naopak, představitelé jednotlivých skupin pokrokového hnutí zorganizovali vlastní koncentrační akci, kterou namířili proti lidové straně.

Ve dnech 3. a 4. září 1904, v návaznosti na studentský sjezd, uspořádali v Moravské Ostravě schůzi, která se zabývala formou spolupráce jednotlivých frakcí pokrokového hnutí a poměrem k ostatním politickým stranám.⁸⁶ Oficiální rezoluce zdůraznila protilidovecké stanovisko a omezila připravovanou kooperaci pokrokových politických směrů jen na realisty a radikální pokrokáře; soustředění s národními sociály a sociálními demokraty výslovně odmítla, a legalizovala tak stav, v němž se pokrokové hnutí už nějaký čas nalézalo. Prozatímním vedením společného postupu obou politických směrů byl pověřen šestičlenný krajinský výbor pro Ostravsko.⁸⁷ Měl se postarat o organizování krajinských schůzí po celé Moravě, po nichž měl následovat celomoravský sjezd v Brně.

Reakce na ostravskou rezoluci mezi pokrokáři byly různé; krajinské sjezdy v Kroměříži (18. září 1904) a v Olomouci (9. října 1904) na rezoluci přistoupily,⁸⁸ ostravský pokrokový spolek rezoluci nepřijal pro její zamítavé stanovisko k dělnickým stranám, s nimiž hodlal pro složitě národnostní a sociální poměry na Ostravsku spolupracovat.⁸⁹ Proti kooperaci brojili především realisté kolem Moravských rozhledů, kteří s nevráživostí sledovali rostoucí převahu radikálních pokrokářů v celé akci, zatímco realisté kolem dr. Kalandry a Moravského kraje v duchu politické koncepce Aloise Hajna užší spolupráci s radikálními pokrokáři vítali.⁹⁰

⁸⁵ Lidové noviny, r. 12, č. 197, str. 3 a č. 198, str. 4, z 30. 8. a 31. 8. 1904. Dr. Stránský vystoupil s koncepcí dvou politických stran – pokrokové a konzervativní – 15. 8. 1904 na schůzi v Uherském Brodě.

⁸⁶ Blíže viz SAB, B 26, kar. 2205, inv. č. 2002, 7. 9. 1904, a G 68, kar. 43, Studenti, 10. 9. 1904.

⁸⁷ Ve výboru byli jak realisté, tak rad. pokrokáři; dr. Kalandra, dr. Zahálka, JUC. Dorazil, dr. Bendl, uč. Skýpala, dr. Šavřda.

⁸⁸ R. Fischer, c. d., str. 171, 174–175.

⁸⁹ Státní archiv Opava, Policejní komisařství v Mor. Ostravě, II (spolkové oddělení), kar. 875, č. 6/4, fólie 147–152.

⁹⁰ Moravské rozhledy, r. 1, č. 57 z 10. 9. 1904, str. 1–2.

Jak realisté, tak radikální pokrokáři si ovšem byli vědomi, že bez vzájemné součinnosti nebudou v moravské politice příliš mnoho znamenat. Rozdíl spočíval v tom, jak si oba politické směry spolupráci představovaly. Radikální pokrokáři, spoléhající na svou relativně lepší organizovanost a na průbojnost své radikálněji pojaté politiky, se příznivě stavěli ke všem kooperačním akcím s realisty a nevyučovali možnost přerodu volné spolupráce s nimi v utvoření politické strany, v níž doufali nabýt převahu.⁹¹ Realisté, vědomi si svých organizačních nedostatků a menšího vlivu na širší vrstvy obyvatelstva, se snažili jednak organizovat na vlastní pěst po celé Moravě vyhraněně realistické kroužky, jednak vystupovali proti takovým formám spolupráce s radikálními pokrokáři, v nichž by sami neměli rozhodující převahu. Vytvoření společné politické strany připouštěli jen cestou postupného vývoje pod vedením realistů.⁹² Proto — zvláště realisté kolem Moravských rozhledů — vzali celkem s uspokojením na vědomí skutečnost, že se na sklonku r. 1904 nad ostravskou kooperační akcí definitivně uzavřela voda,⁹³ a přistoupili znovu k budování separátní politické organizace.

Brněnští realisté kolem Moravského kraje se počátkem r. 1905 nejprve pokusili návrhem na vytvoření kulturně politické organizace bez rozdílu politické příslušnosti získat pro své pojetí součinnosti i radikální pokrokáře, byli však odmítnuti jak olomouckými a ostravskými pokrokáři, tak také realisty kolem Moravských rozhledů.⁹⁴

K samotnému organizování moravských realistů došlo až během r. 1905 v souvislosti s konkrétním prosazováním se politické koncepce Al. Hajna. Hajnův návrh na zjednodušení politického systému českých stran vytvořením silné pokrokové strany nacházel četné přívržence mezi moravskými realisty.⁹⁵ Právě oni uspořádali 25. března 1905 v Brně důvěrnou schůzi, na níž bylo rozhodnuto, že vytvářející se česká strana pokroková rozšíří svou působnost i na Moravu. Z diskuse (účastnil se jí dr. Kalandra, red. Svozil, prof. Jokl, prof. Nesvadbík, prof. Tvrdý aj.) vzešlo několik usnesení konkrétního organizačního rázu; byla ustavena komise, která měla vypracovat předběžný program činnosti pro nejbližší dobu a postarat se o založení tiskového družstva pro vydávání vlastního tiskového orgánu. Nejdůležitějším výsledkem schůze bylo rozhodnutí ustavit v nejbližší době pokrokový klub, který by převzal vedení vznikající politické strany.⁹⁶

Nově se vytvářející politické seskupení se vztahovalo na realisty soustředěné kolem Moravského kraje, ostatní pokrokáři se k němu stavěli většinou zamítavě. Původní celkem příznivý ohlas olomouckých pokrokářů byl postupně paralyzován vlivem radikálně pokrokové strany v Čechách,⁹⁷ ostrav-

⁹¹ R. Fischer, c. d., str. 172–173.

⁹² Moravské rozhledy, r. 1, č. 57 z 10. 9. 1904, str. 1–2.

⁹³ Moravské rozhledy, r. 2, č. 4 z 27. 2. 1905.

⁹⁴ P, r. 12, č. 33, str. 2 a č. 34, str. 1, z 27. 2. a 1. 3. 1905; *Nový návrh na organizování pokrokové Moravy*. Ostravský deník, r. 5, č. 48 z 27. 2. 1905, str. 1.

⁹⁵ Srov. úvod ke knize Al. Hajna, *Ku programu pokrokové strany československé*. Pardubice 1905; též Moravské rozhledy, r. 1, č. 14 z 12. 3. 1904, str. 1–2.

⁹⁶ P, r. 12, č. 48 z 27. 3. 1905, str. 1.

⁹⁷ Samostatnost, r. 9, č. 74 z 16. 9. 1905, str. 371.

ský pokrokový spolek, stejně jako realisté kolem Moravských rozhledů zakládání nové strany jednoznačně odsoudili.⁹⁸

Přes negativní postoj většiny pokrokářů došlo 24. září 1905 na schůzi v Brně k ustavení Pokrokového klubu pro Moravu se sídlem v Brně,⁹⁹ který se měl stát organizačním ohniskem moravských přívrženců české strany pokrokové (realistické). Schůze se konala za účasti 34 osob (včetně Al. Hajna) bez olomouckých a ostravských pokrokářů a zaujala stanoviska k politickým otázkám doby a k politickým stranám. Pokroková strana měla vystoupit „proti nárokům rozpínavé klerikální strany na mladočeské a lidovecké dědictví“,¹⁰⁰ měla se stát pro střední stavby tím, čím se stala sociálně demokratická strana dělnictvu. Hlavní smysl její politické práce měl spočívat v řešení sociálních a národnostních otázek. Státní právo mělo být jen „mravní oporou v národnostním boji, nikoliv ale východiskem“.¹⁰¹ Vůči straně klerikální, staročeské a lidové se schůze postavila zamítavě, s ostatními pokrokově orientovanými stranami mohla být navázána spolupráce.

Ustavením pokrokového klubu v Brně formálně vznikla nová politická strana, nebyla však identická — jak se mylně domnívají někteří autoři¹⁰² — s moravskou stranou pokrokovou, protože pokrokový klub, i když měl organizačně podchycovat celou Moravu a soustřeďovat ve svých řadách důvěrníky strany, omezil svou členskou základnu i činnost prakticky jen na Brno a nejbližší okolí¹⁰³ a v organizační jádro české strany pokrokové nikdy nepřerostl, zůstal na úrovni běžného politického spolku. Nikdy, ani formálně, nezahrnoval ostravské a olomoucké pokrokáře; konstituoval se jako moravský zárodek nově vznikající české strany pokrokové (realistické), jejíž ustavující sjezd se konal teprve 21. ledna 1906. Při společném politickém vystoupení pokrokařských organizací na počátku r. 1906, které vedlo v r. 1907 k ustavení moravské strany pokrokové, organizačně a programově zcela odlišné od české strany pokrokové (realistické), nevystupoval pokrokový klub jako reprezentant české pokrokové strany, nýbrž jako samostatný spolek, tedy jako rovnocenný partner pokrokových spolků v Olomouci a v Ostravě.

Ustavení pokrokového klubu značně prohloubilo vzájemné rozpory mezi moravskými radikálními pokrokáři a realisty a oslabilo tak koncentrační tendence v moravském pokrokovém hnutí. Ale v době, kdy se v Čechách s konečnou platností konstituovala česká strana pokroková (realistická), ubíral se politický vývoj na Moravě jiným směrem.

Mohutné hnutí dělnictva za všeobecné hlasovací právo, které dosáhlo vrcholu v letech 1904 a 1905, vedlo v moravských poměrech k specifickému vyústění.¹⁰⁴ Vláda spojovala provedení volební reformy na Moravě s řeše-

⁹⁸ Lidová revue moravsko-slezská, r. 1/1905, č. 5 (květen), str. 113–144, č. 7 (červenec), str. 197–198; Lidové noviny, r. 13, č. 87 z 15. 4. 1905, str. 3.

⁹⁹ O průběhu schůze srov. SAB, B 26, kar. 2513, sig. 539, a *Ustavení klubu české strany pokrokové na Moravě*, Ostravský deník, r. 5, č. 218 z 25. 9. 1905.

¹⁰⁰ *Ustavení klubu české strany pokrokové*, P, r. 12, č. 145 z 25. 9. 1905, str. 4.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Srov. V. Šlesinger, c. d., str. 78, a Fr. Třeštíck, c. d., str. 268.

¹⁰³ Při ustavení čítal 21 členů, z toho 12 bylo z Brna a okolí. K 26. 1. 1908 měl 38 členů, z toho plných 37 z Brna a okolí.

¹⁰⁴ Srov. Jos. Kolečka, c. d., *Zd. Tobolka, Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III, část 2. Praha 1936, str. 394 a násl.

ním ožehavé otázky národnostního vyrovnání a prohlášením z 24. ledna 1905 slíbila řešit i otázku druhé české univerzity. Česká poslanecká reprezentace ustoupila od obstrukční politické taktiky a politici vůdcové české a německé Moravy obnovili znovu vyrovnávací jednání. Nové „smiřovačky“ vyhýbající se zásadám všeobecného hlasovacího práva vyvolaly protesty pokrokové veřejnosti, především sociálních demokratů a také pokrokářů.¹⁰⁵ U olomouckých a ostravských pokrokářů vedlo zradikalizování národnostních bojů po událostech kolem tzv. Volkstagu k posílení jejich státoprávního smýšlení.¹⁰⁶ Ale také brněnští pokrokáři se na konci roku 1905 značně vzdálili koncepci „pozitivní politiky“,¹⁰⁷ proklamované realisty z Čech, ve prospěch politiky radikálnější. Jednota, k níž česká Morava z odporu proti vzrůstajícímu šovinismu moravských Němců dospěla, neměla dlouhé trvání, neboť poslanci českých buržoazních stran přes všechna ujišťování o svém zásadním postoji v otázce volební reformy a národnostního vyrovnání přistoupili na kompromisní zásady tzv. moravského paktu, který místo zavedení všeobecného hlasovacího práva zřizoval národnostní kurie.

Přijetí moravského paktu českými poslanci se stalo natolik závažnou událostí, že zanechalo nesmazatelné stopy i v moravském pokrokovém hnutí. Odstředivé tendence jednotlivých frakcí byly odporem vůči osnovatelům moravského paktu a vyhlídkami na možnost úspěchu v blížících se zemských volbách paralyzovány. Hned v prosinci r. 1905 došlo v Olomouci a Přerově k poradám zástupců olomouckého a ostravského pokrokového spolku, jejichž výsledkem bylo volební provolání České veřejnosti!, které 6. ledna 1906 zveřejnil Pozor a Ostravský deník.¹⁰⁸ Brněnské pokrokářské centrum, v němž měli převahu realisté, provolání pro jeho přílišný důraz na státoprávní ideu odmítlo,¹⁰⁹ ale na schůzi všech tří pokrokových spolků 19. ledna 1906 v Přerově souhlasilo s jednotným postupem při zemských volbách, ale s podmínkou, že bude volební provolání přepracováno. Provedením byl pověřen dr. Fischer z Olomouce, učitel Skýpala z Ostravy a dr. Koželuha z Brna.¹¹⁰ Po dohodě hlavních pokrokářských středisek přihlásili se na schůzi pokrokářských důvěrníků 8. dubna 1906 v Přerově k politickému a organizačnímu soustředění i pokrokáři z jiných částí Moravy, hlavně ze severní a střední, z Valašska a Slovácka.¹¹¹ Organizačně byl postup všech pokrokářských organizací i jednotlivců zajištěn tzv. výkonným

¹⁰⁵ Došlo také k značnému sblížení pokrokářů se sociálními demokraty, které se projevovale jednak sympatickým hodnocením sociálně demokratické strany v pokrokářském tisku, jednak organizováním společných manifestačních schůzí; srov. J. Malíř, *Pokrokové hnutí na Moravě a dělnické hnutí*. ČMM, r. 93/1974, č. 1–2, str. 137–145.

¹⁰⁶ Srov. např. *Otevřený list všem poslancům na moravském sněmu*. Ostravský deník, r. 5, č. 222 z 29. 9. 1905, str. 2.

¹⁰⁷ Členové pokrokového klubu např. byli pro obstrukci na moravském sněmu. SAB, B 26, kar. 2513, sig. 539, relace z 16. 11. 1905.

¹⁰⁸ Ostravský deník, r. 6, č. 5 z 5. 1. 1906, str. 1–2; P, r. 13, č. 4 z 6. 1. 1906, str. 1.

¹⁰⁹ P, r. 13, č. 3 z 5. 1. 1906, str. 1.

¹¹⁰ Moravsko-slezská revue, r. 2/1906, č. 3 (únor), str. 105.

¹¹¹ V průběhu r. 1906 vznikla řada nových pokrokových spolků, např. 18. 2. Pokrokový politický spolek pro Fryštátsko v Orlové, 6. 5. Pokrokový klub politický v Moravských Budějovicích, 10. 9. Pokrokový politický spolek ve Valašském Meziříčí atd.

výborem pokrokových moravských organizací.¹¹² Zformování moravských realistů a radikálních pokrokářů do jediného politického tábora pak dovršila schůze 13. října 1906 v Přerově, která provedla konkrétní organizační opatření k volbám; zvolila nový dvanáctičlenný výkonný výbor pokrokových organizací, který se stal nejvyšším orgánem celého politického seskupení pokrokářů, a schválila společnou kandidátní listinu a volební provolání.¹¹³

Organizační a politické soustředění pokrokářů k volbám nepředstavovalo ještě vytvoření nové politické strany, respektive stranické organizace; do oficiálního ustavení moravské pokrokové strany (25. května 1907) prodělalo pokrokové hnutí ještě dlouhý a složitý vývoj, který se neobešel bez sporů a politických protichůdností mezi jednotlivými pokrokářskými skupinami, ale předvolební dohoda už nebyla rozbita, naopak se po zisku pěti poslaneckých mandátů neustále politicky a organizačně upevňovala až k vybudování strany. Na počátku r. 1906 se tak uzavřelo období formování pokrokového hnutí a započalo se období formování moravské pokrokové strany.

Při formování moravského pokrokového hnutí lze sledovat dvě fáze. V první fázi, v letech 1898–1903, převažovala v hnutí tendence získat pro společný postup proti oficiální moravské politice co nejširší okruh opozičních politických skupin a jednotlivců, včetně národních sociálů a sociálních demokratů, a dát takovému opozičnímu seskupení společný programový základ. V druhé fázi, v letech 1903–1905/1906, po zkušenostech z politických a organizačních neúspěchů v období do r. 1903, vyplývajících jednak z nemožnosti programově sjednotit různorodé politické směry, jednak z příliš ambiciózního vystupování radikálních pokrokářů, které od spolupráce odrazovalo příslušníky ostatních politických směrů, se pokrokové hnutí omezilo na dva rovnocenné partnery, na radikální pokrokáře a realisty. Trvalé soustředění obou politických směrů se realizovalo teprve po ztroskotání separátního organizování realistů a pod vlivem specifických národnostních a politických poměrů na Moravě, jejichž vnějším výrazem se v tomto období stal moravský pakt.

Vývoj moravského pokrokového hnutí po r. 1906 šel ke vzniku moravské pokrokové strany; ta se však brzy po svém ustavení sloučila s moravskou stranou lidovou (1909). Paradox tohoto vyústění pokrokového hnutí je jen zdánlivý, neboť pokrokové hnutí, jež v mnohém formově právě opoziční vztah k lidové straně, mělo k lidové straně až překvapivě blízko, zvláště když oba politické tábory začaly být ohrožovány rozmachem politického klerikalismu. Už v období do r. 1906 se ukazovalo, že rozdíly mezi nespokojenci (pokrokáři) a lidovou stranou byly spíše taktického než programového rázu.

Moravské pokrokové hnutí, jeho dlouholetý a komplikovaný vývoj, bylo de facto svérázným projevem politické diferenciaci českého buržoazně demokratického tábora na přelomu 19. a 20. stol., která na Moravě probíhala pomaleji, s menší důsledností a s jinými výsledky než v Čechách.

¹¹² Členy byli: dr. Fischer a dr. Petrus z Olomouce, dr. Koželuha a dr. Seidl z Brna, uč. Skýpala a dr. Šavřda z Ostravy a dr. Hrstka ze Štamberka; sjezdu se účastnilo na 70 pokrokářů.

¹¹³ Blíže viz P, r. 13, č. 203 z 15. 10. 1906, str. 1, a Snaha, r. 1, č. 10 z 16. 10. 1906, str. 2.

DIE TSCHECHISCHE FORTSCHRITTSBEWEGUNG IN MÄHREN 1898—1906

Der Autor beschäftigt sich mit der bisher nicht genügend bearbeiteten Problematik der tschechischen Fortschrittswegung in Mähren. Er versucht, die Entstehung und die Entwicklungstendenzen dieser Bewegung zu erklären, analysiert ihre innere politische Struktur, ihre Beziehungen zu den anderen politischen Parteien sowie auch ihre Stellungnahme zu den wichtigsten politischen Problemen des Landes und der Zeit.

Die mährische Fortschrittswegung wird dynamisch vorgestellt als eine spezifische wandelbare politische Bewegung, die 1898—1906 durch einige Gruppen und einzelne Anhänger neuer politischer Richtungen (der radikal-fortschrittlichen, der radikalen staatsrechtlichen und der realistischen Richtung), die in Mähren zu dieser Zeit nicht organisiert wurden, repräsentiert wurden. (Zu dieser Bewegung zählten in bestimmten Zeitabschnitten auch einige Anhänger der national-sozialen Partei und der Sozialdemokratie.) Mit der Betonung der demokratischen und sozialen Fragen knüpfte die mährische Fortschrittswegung an die Bestrebungen der Fortschrittswegung der neunziger Jahre in Böhmen an, aber im Gesamtcharakter und in der Entwicklung unterschieden sich beide Bewegungen voneinander.

Die mährische Fortschrittswegung bildete sich als fortschrittliche bürgerlich-demokratische Opposition zu den mährischen Jungtschechen (mährische Volkspartei), aber die spezifischen politischen und nationalen Verhältnisse in Mähren verhinderten, dass die Fortschrittswegung in selbstständige Fraktionen zerfiel und verhinderten auch eine radikale Trennung von der mährischen Volkspartei. Die mährische Fortschrittswegung ist gekennzeichnet durch die bewusste Bemühung, eine einheitliche politische Gruppierung von Anhängern aller fortschrittlichen politischen Oppositionsrichtungen zu bilden.

Die Programmunterschiede von einzelnen Elementen der Fortschrittswegung wurden teilweise durch die übereinstimmende Oppositionsbeziehung zur offiziellen mährischen Politik, durch das positive Verhältnis zur sozialen Problematik, durch starken Antiklerikalismus sowie auch durch die Bemühung, einen stärkeren politischen Einfluss zu gewinnen, eliminiert. Einer der wichtigen Züge der Fortschrittswegung war die positive Stellungnahme zur Sozialdemokratie; diese Stellungnahme hatte ihre Quelle nicht nur in den praktischen politischen Zielen, sondern auch in dem Bestreben, grösseren Einfluss auf die sozialdemokratische Arbeiterschaft zu finden.

Zum ersten Konzentrationsversuch gegen die führende Volkspartei (nach der „Ouverture“ des sogenannten Jungen Mährens) wurde die Tagung in Kroměříž (18. 9. 1898). Ihre Ergebnisse sowie auch eine ganze Reihe weiterer organisatorisch-politischer Projekte der Fortschrittler blieben in der Praxis ohne Erfolg. Die Kooperationsfestigung aller Fraktionen der Fortschrittswegung und deren Umgestaltung in eine einheitliche politische Organisation wurde lange verhindert, und zwar durch die immer stärkeren Bestrebungen einzelner politischer Richtungen (besonders der Radikalfortschrittler) nach der dominierenden Position innerhalb der Fortschrittswegung, die von den Mutterparteien in Böhmen unterstützt wurden.

Die Bildung des gesamtmährischen Organisationszentrums der Fortschrittler — des Fortschrittlichen politischen Vereins für Mähren mit dem Sitz in Olomouc (18. 1. 1903) — das alle Fortschrittler ohne Rücksicht auf ihre politischen Nuancen verbinden sollte, war nur eine Teillösung. Während der Jahre 1903—1906 beschränkte sich nämlich die Fortschrittswegung nur auf die Radikalfortschrittler und auf die Realisten, deren Antagonismus allmählich alle bisherigen Konzentrationserfolge der Fortschrittswegung bedrohte. (Während der Tagung vom 3.—4. 9. 1904 in Moravská Ostrava kam es offiziell zur Entscheidung der Fortschrittler, auf die Versuche, für die Fortschrittswegung die Sozialdemokraten und Nationalsozialen zu gewinnen, zu verzichten.) Der politische Einfluss der Realisten steigerte sich, wurde genauso stark wie der Einfluss der Radikalfortschrittler und brachte endlich die mährische Realisten zur separaten politischen Entwicklung. Im Frühling 1905 begannen sie auch in Mähren mit dem Aufbau der tschechischen fortschrittlichen (realistischen) Partei nach der Alois-Hajn-Konzeption. Zur Basis der neuen Partei sollte der Fortschrittclub für Mähren werden, der am 24. 9. 1905 in Brno gegründet worden war.

Die politische und nationale Entwicklung in Mähren, deren charakteristischer Ausdruck in dieser Zeit der sogenannte Mährische Ausgleich wurde, zwang endlich die mährische Realisten zur Versöhnung mit der Radikalfortschrittlichen. Am Anfang des Jahres 1906 kam es zum Wahlabkommen zwischen der radikalfortschrittlichen Zentren in Olomouc und Ostrava und den Realisten des Fortschrittsklubs in Brno. Diesem Abkommen schlossen sich im Laufe des Jahres 1906 die Fortschrittler und Realisten von ganz Mähren an.

Mit der Vereinigung der mährischen Fortschrittswegung während des Jahres 1906 beginnt eine neue Entwicklungsstufe, der Zeitabschnitt der Formierung der mährischen-tschechischen fortschrittlichen Partei.

Bei der Bildung der tschechischen Fortschrittswegung in Mähren kann man deutlich zwei Zeitabschnitte erkennen. In der ersten Phase (1898—1903) überwog das Streben, einen möglichst breiten Kreis von Oppositionsgruppen und auch einzelnen Anhängern der nationalsozialen Partei und der Sozialdemokratie für ein gemeinsames Bündnis gegen die offizielle tschechische Politik in Mähren zu gewinnen. In der zweiten Phase (1903—1906) kristallisierten in der tschechischen Fortschrittswegung zwei gleichwertige Richtungen heraus, die Radikalfortschrittler und die Realisten.

Die komplizierte Entwicklung der tschechischen Fortschrittswegung in Mähren war ein eigentümlicher Ausdruck des spezifischen Verlaufs der politischen Differenzierung im tschechischen bürgerlich-demokratischen Lager in Mähren; die Differenzierung verlief langsamer, weniger konsequent und erreichte andere Ergebnisse als in Böhmen.